

ИЗ ИСТОРИЈЕ КОЛОНИЗАЦИЈЕ ЈУЖНЕ СРБИЈЕ КРАЈЕМ ПРОШЛОГ ВЕКА

I

БОСАНСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКИ МУХАЦИРИ У ЈУЖНОЈ СРБИЈИ

Од метанастазичких кретања целокупног становништва на територију данашње Јужне Србије најмање су познате турске сеобе.

Кроз 14, 15 и 16 век Турци су се за новим границама свога царства у компактним селидбеним масама кретали у правцу с Југа на Север: из Мале Азије преко Балканског Полуострва горе до више Будима где се северна граница Турске задржала од 1541—1688; а од турских пораза с краја 17 и почетком 18 века отпочео је миграциони покрет Турака у супротном правцу: са Севера на Југ преко Саве и Дунава на Балкан и даље у Малу Азију.

Чим се која хришћанска покрајина ослободила од Турака ови су се с војском или после повлачили из ње. После ослобођења Угарске (1688) турско становништво повукло се знатним делом у Босну и Србију. Из ослобођене и постепено увећаване Карађорђевог и Милошевог Србије током 19 века Турци су се исељавали у Босну, Стару Србију и Мађедонију. После окупације Босне и Херцеговине (1878) српско муслиманско становништво исељавало се у истом правцу даље у Ст. Србију, Мађедонију, Малу Азију; из ослобођене Бугарске и Грчке Турци су се исељавали у Тракију, Мађедонију, Малу Азију.

Ово исељавање муслимана, продужавано после Балканских ратова и Светског рата, траје и данас. Турци се све више враћају у Малу Азију, они се не држе кад изгубе земљу, не могу да сносе туђ суд и туђу власт, кад често из најбезначајнијих догађаја закључе да су угрожени као муслимани, они западну у необичну психозу бојазни и депримираности па одлазе махом без роптања сматрајући то као судбину, к'смет.

Како се ови муслимански исељеници зову „мухацири“, Цвијић је и ове повратне миграционе струје турског становништва згодно назвао мухацирским сеобама.¹

У нашој и страној историографији о тим сеобама и насељима мухацира из Босне и Херцеговине, како на Балканско Полуострво уопће тако и Јужну Србију посебице, зна се мало и неодређено. Специјалних студија још нема, него су шутири и деломични, махом неодређени подаци о њима расути по историско-географској литератури о Балкану на све стране.

На основу тих оскудних штампаних података, и нове архивске грађе, покушаћемо овде да изнесемо, у колико је то могуће, у кратком прегледу историју босанско-херцеговачких мухацира на територију данашње Јужне Србије а деломично Албаније и Анадола од времена окупације Босне и Херцеговине до наших дана.

¹ Ј. Цвијић, *Метанастазична кретања, њихови узроци и последице*, стр. 20.

Број исељених босанско-херцеговачких мухацира за то време из Босне и Херцеговине у ондашњу Турску био је велик, он се приближно може одредити. Аустроугарска земаљска влада за Босну и Херцеговину водила је неко време о исељеницима у Турску службену статистику. Врло кратак и сумаран бројни преглед свих исељеника из Босне и Херцеговине од окупације до 1900 дао је на основу службених годишњих извештаја земаљске управе за Босну и Херцеговину (*Verwaltungs-berichte*), професор лајпцишког Универзитета Фердинанд Шмид у свом врло информативном али аустрофилски тендециозном делу „Босна и Херцеговина под управом Аустро-Угарске“.

После окупације, тврди Шмид,² селидбени хук обузео је најпре бивше турске чиновнике и поједине угледне мухамеданце који су се осећали компромитовани према новом режиму, али се то исељавање убрзо стишало. Нови покрет за сеобу јавља се 1881—1882 кад је уведен нов закон за земаљску обрану; број ондашњих мухацира цени се на 8.000. Да тај покрет задржи, земаљска влада је завела строге полицајне мере. Наредбом од 11 октобра 1883 издавање дозвола за исељавање врло је отежано. Државним властима је наређено, да дозволу издају само онима, који могу доказати да су све своје обавезе према земаљској управи или цивилним лицима испунили, и да имају средстава за пут. Записнички им је саопштено да у случају сеобе губе домовинско право и да се само на основу посебне претходне дозволе могу вратити натраг у отаџбину.

Тим мерама је исељавање муслимана из окупиране Босне и Херцеговине донекле задржано, што потврђује и у вези с наредбом од 11 октобра 1883 вођена исељеничка статистика. По њој се од године 1883 до 1905 иселило свега 32.625 лица а 4.042 лица вратило, дакле просечно се из Босне и Херцеговине за то време на годину исељавало 1.234 мухацира, што у односу према целокупном броју становника од 1895 године даје исељенички коефицијент од 0,79^{7/100} или на сваких 100.000 душа 79 исељеника.

Почетком осамдесетих година 19 века и на прелазу у 20 век исељавање мухацира се појачало на неколико хиљада годишње. Само у години 1893—1898 наступио је сразмерни застој, но необичну висину добио је број исељеника 1900 год. и тек је у идућој години од стране земаљске владе то нагло исељавање заустављено.³

О даљој судбини босанско-херцеговачких мухацира у Турској, нарочито о њиховом насељавању у Санџаку и Македонији, а то је на територију данашње Јужне Србије; као и њиховом даљем повлачењу у Малу Азију после балканских ратова, у опширној литератури о Балканском Полуострву има мало, и то врло неодређених података.

Џвијић је у свом чланку „О исељавању босанских мухамеданаца“ мајсторски изнео у главном само сложене психичке разлоге ових миграција нарочите врсте, без конкретних података.⁴ И француз Г. Гравије у чланку „Исељавање муслимана из Босне и Херцеговине“ говори само опћенито, без стварних чињеница.⁵ Нушић у свом опширном опису Косова⁶ спомиње у свим косовским варошима „мухацир махале“ насељене мухацирима из Србије и тек узгред спомиње и босанске мухацире, којих има много у Митровици и Феризовићу, а имају и своје село Мазгит, које су сами подигли. По Џвијићу⁷ босански мухацири чине највећу махалу у северном крају Митровице, у Феризовићу било је 180 мухацирских кућа из Босне, 160 из Србије а село Мазгит населили су мухацири из Никшића. Даље Џвијић спомиње, да српских мухамеданаца из Коренића у Херцеговини има у Малешу, доселили су се

² Dr. Ferd. Schmid, Bosnien u. Herzegowina unter der Verwaltung Oesterreich-Ungarns, Leipzig, 1914, p. 249—252.

³ Ibid.

⁴ Срп. Књиж. Гласник 1910, стр. 906—918.

⁵ Дело 1911, св. за јануар.

⁶ Б. Нушић, Косово, опис земље и народа. Изд. Матице Српске Н. Сад I (1902) стр. 75, 90.

⁷ Џвијић, Основе за географију и геологију Македоније и Ст. Србије, II, 182, 1203—1204,

тамо после окупације Херцеговине, а у околини Скопља помиње бошњачко село Хасанбегово са 40—50 кућа муслимана, досељених такођер после окупације. Јеремија Павловић⁸ у својим описима Брегалничке области поред бугарских и грчких мухацира у њој спомиње босанско-херцеговачке мухацире после окупације само у вароши Берову и у од њих насељеном селу Безгашћу. Цвијић⁹ и ту сигурније тврди, да у Берову има 400 кућа, од којих 100 турских, и неколико кућа херцеговачких мухацира од Никшића и Колашина; ти исти мухацири основали су и село Безгашће више Берова, доселили су се тамо пошто је Црна Гора заузела њихове крајеве, има их нешто у том селу и из билећке области. Немац Леонхард Шулце¹⁰ забележио је (1927), да су се „бошњаци“ из Трохла на Овчем пољу испред Бугара повукли у Малу Азију Бошњаке су турске власти више пута насељавале као мухамеданску протутежу према хришћанским Бугарима (!). Са 20 кућа, за чије су подизање добили неколико хиљада од турске управе у Велесу, насељени су Бошњаци тако у Јасенову ниже Велеса, но одатле су нестали после 1912, а куће су им се порушиле.

Др. Јован Хаџи Васиљевић описао је велику колонију Срба мухамеданске вере из Босне и Херцеговине од 2.000 душа у Скопљу. Од окупације до Балканских ратова неки су од њих долазили у Скопље сами а неке су насељавале турске власти у два дела града: у врху Чаира и по Топхани, и у близини жељезничке станице (бошњачкој махали). У околини Скопља спомиње Хаџи Васиљевић те мухацире у селима Хасанбегову, Џимиџицу, Ветерском и око Катланова.¹¹

Посебно је о босанско-херцеговачким мухацирима у скопској котлини писао етнограф Др. Миленко Филиповић. У кратком чланку „Бошњаци у околини Скопља“¹² тек узгред је споменуо, да се у Скопљу населио знатан број мухацира из Босне и Херцеговине поред оних из крајева које је Србија ослободила 1876—78; затим после 1912 несталу колонију Бошњака (како Срби и Турци зову босанско-херцеговачке мухацире у овим крајевима) у Кадином селу, те 1909 насељену колонију око 60 кућа у селу Мршевцима. По Филиповићу сачувана је до сада једино мухацирска колонија у селу Асанбегову код Скопља; ти мухацири дошли су из Требиња, Гацког, Никшића и од Билеће, у свему око 100 кућа. Одмах по доласку помрло их је више од пола од „хаве“ и од маларије. Неки су страдали 1912 а многи су се раселили за време „бугарије“ и сада их је у Асанбегову неких 40 кућа. Као етнограф од струке Филиповић је истакао и неке промене које су се извршиле у њиховим етничким особинама и утврдио неке чињенице: како и у чему се све манифестовао процес њихова прилагођивања новој географској, социјалној и културној средини.¹³

По Вој. С. Радовановићу спустило се нешто босанско-херцеговачких мухацира после Окупације и у Тиквеш, а после Анексије две нове групе тих мухацира Турци су населили на тиквешким чифлицима Бунарчету око 60 кућа и Бојанчишту нешто мање.¹⁴

Сви ти наведени узгредни, делимични и неодређени подаци далеко су, наравно, од тога да нам пружи целокупан преглед миграционе струје босанско-херцеговачких мухацира и њихових насеља у Јужној Србији од окупације до данас. При досадањим проучавањима оних великих и безбројних малих сеоба појединих група балканског становништва које су се на Полу-

⁸ Јер Павловић, Брегалничка област Б. 1924, стр. 77. — Исти, Малешево и Малешевци Б. 1928, стр. 36.

⁹ Цвијић. Основе III, 243.

¹⁰ Dr. Leonh. Schultze Iena, Makedonien, Landschafts u. Kulturbilder. Iena 1927, p. 154.

¹¹ Др. Ј. Хаџи Васиљевић, Скопље и његова околина. Б. 1930 стр. 60, 70, 242, 303.

¹² Преглед. Сарајево 1931, стр. 262—266.

¹³ Ibid.

¹⁴ Др. Вој. С. Радовановић, Тиквеш и Рајец (Насеља и порекло становништва књ. 17) стр. 239.

острву извршиле почев од турске најезде с краја 14 века па нису престале ни данас, највише тешкоћа је задавало утврђивање бројног стања исељеника и њихових насеља. Не знамо ни за данас колико и где све има босанско-херцеговачких мухаџира у Јужној Србији, тим теже је то за њихове сеобе и насеља у прошлости утврдити.

Нових, до сада необјављених података о насељима, броју и стању босанско-херцеговачких мухаџира у Турском царству крајем прошлог века на територију данашње Јужне Србије, а делимично и Албаније и Мале Азије, нашли смо у Државном архиву у Бечу у извештајима, које су министарству спољних послова слали аустро-угарски посланик из Цариграда и конзули из Скадра и Скопља.

Од 1883 Аустрија је, као што смо видели, почела строгим полицијним мерама Калајева режима да спречава даља исељавања мухаџира из Босне и Херцеговине у Турску. Преко дипломатско-конзуларне службе министарства спољних послова пратила је земаљска влада за Босну и Херцеговину даље кретање мухаџира по турском царству. У нарочитој евиденцији држани су пак из политичких разлога они истакнутији народни прваци из одличнијих босанско-херцеговачких породица, који су се показали као отворени противници окупације и због тога морали да беже из земље.

Кадгод је јачао исељенички покрет, јачала је и евиденција над овим незадовољницима или „малконтентима“, како су их у службеној преписци звале аустриске власти. У јеку мухаџирског исељавања 1892 јавио је аустро-угарски посланик из Цариграда 37 августа т. г., да се више стотина породица из Никшића и Требиња населило у срезу Шијак на имањима султанове цивилне листе и по обалним низинама доњег тока реке Мати.¹⁵ А 3 септембра 1892 послат је из Цариграда извештај аустриског конзула из Скадра Ипена од 27 августа т. г., да је тамо дошао Зејнел-ага из Драча, састао се са босанским малконтентима Хаџи-Хусејин-агом Комадином, Сулејман Ефенди Галацићем, агом Прохом, Ибрахим ефендијом Требињцем, Хаџи Хусејин агом Бајрамагићем и Мустафа пашом Соколовићем; и да је дервиш-паша послао султану молбу, да се босанским исељеницима додели земље у околини Скадра за насељавање.¹⁶ Да ли је то и учињено, ствар је етнографа, да на терену то питање даље испитају.

Пошто је исељенички покрет у то време дошао до врхунца, заједнички министар финансија бивше Двојне Монархије Бењамин Калај, главни и одговорни управник Босне и Херцеговине, прегао је да га утиша. Стога је у ту сврху почетком јануара 1893 затражио од министарства спољних послова у Бечу, да му набави податке о босанско-херцеговачким мухаџирима у косовском вилајету. Министар спољних послова Густав граф Калноки затражио је тај извештај од аустро-угарског посланика у Цариграду, а овај је 26 јануара 1893 затражио од аустриског конзула у Скопљу Шмукера, да му поднесе опширан извештај о броју и стању босанско-херцеговачких исељеника у његовој области.

Но пошто мухаџири живе расути, а тражени извештај требао се на не приметан начин сакупити, што је изискивало много труда и времена, Шмукер тај извештај није могао тако брзо да спреми. Кад га је граф Калноки 14 марта т. г. пожурio, послао је Шмукер 23 марта 1893 министарству спољних послова у Беч тај тражени извештај о босанско-херцеговачким исељеницима у косовском вилајету с извином, што у тако сразмерно кратком времену односне бројеве није могао баш тако сигурно утврдити. Даље је Шмукер наставио:

а) У вилајету Косово има око 8.000 босанско-херцеговачких исељеника. Могу се наћи готово у свим већим градовима где живе у т. зв. „мухаџир-махалама“; осим тога има и неколико села таквих исељеника која су искључи-

¹⁵ Држ. архив у Бечу. Informations-Bureau d. Ministeriums d. Äusseren 2331/4 ex 1893.

¹⁶ Ibid. № 2331.

чиво од њих насељена. Мухацир-махала има у Скопљу, Приштини, Призрену, Феризовићу, Вучитрну, Гиљану, Новом Пазару, Тахлици, Куманову, Кочану и др.

Села, која су искључиво од таквих исељеника насељана и која се могу сматрати као насеља у правом смислу речи, има врло мало, око 4—5, као: Хасанбегово код Скопља са 70 домова и 300 душа; Малеш код Куманова са 30 домова и 160 душа, затим једно село код Новог Пазара и једно код Кочана, о којима су му за тада недостајали тачни подаци.

Већина тих исељеника дошла је одмах после завршене окупације Босне и Херцеговине, дакле у годинама 1881—1883, затим је исељавање донекле застало и тек су у 1888—1889 веће групе исељеника почеле у провинцију да долазе.

б) Број домова тих емиграната износи око 2.500 а број душа око 8.000. Земље за обрађивање имају само мало њих и то највише они који су у споменутим селима настањени. Турска влада је додуше обећала у своје време свим исељеницима да ће им доделити земље, али је једва $\frac{1}{10}$ емиграната добила нешто више од 100—150 m² земљишта за кућу и башту; зиратног земљишта добили су само насељеници споменутих 5 села у својину.

в) Само ти у споменутих 5 села наведени насељеници су власници добијеног земљишта, као арендатора таквих исељеника се готово не може наћи.

г) С мало изузетака међу које спада и село Хасанбегово ти се исељеници не налазе у повољном положају. Већина њих се издржава као кочијаши, рабације, хамали, баштовани, слуге; ретко као трговци, механције и др.

д) Босанско-херцеговачких исељеника може се и појединачно наћи и онде, где нема њихових насеља да раде као слуге, рабације, трговци. Уопште, њихово стање у Турској није завидно и многи од њих жале што су се иселили.

Велики део тих исељеника има у домовини још кућу и земљишта и могао би се тим лакше склонити на повратак. Но главни део босанско-херцеговачких исељеника налази се, према сакупљеним информацијама, — завршио је свој извештај министру спољних послова конзул Шмукер — у Анадолу око Смирне, Коније Исмаила и др.¹⁷

Балкански ратови 1912—1913 покренули су босанско-херцеговачке мухацире са ослобођеног територија данашње Јужне Србије на даљу сеобу у Малу Азију. Пре тих ратова мухацирима је насељавање у Турској било лакше, они су се највише задржали у Санџаку, где је било врло мало Турака, и у Македонији. Путовање у ове крајеве било је јевтино, са новцем добивеним за продату земљу и малом уштедом могли су они лако купити нову земљу. Али балкански ратови завршени одласком Турака одавде терали су и мухацире даље, па је велик део њих, за време рата излажући се најгорим опасностима, продуживао пут у Анадол даље; ни после светскога рата 1914—1918 то исељавање мухацира из ослобођене Босне и Херцеговине и Јужне Србије у Малу Азију није престало.

По мишљењу познавалаца прилика у данашој Турској Републици има до 150.000 неасимилованих Босанаца, од којих су већи део сељаци, али и у привреди, у чаршијама, имају своја угледна места. Највише је Босанаца у Инегјоли, у брусанском вилајету, те у Ада Пазару. Не само ова места, него готово и цела околина њихова су Босанци, који су се тамо настанили за последњих њих пет деценија. Ту их има преко хиљаду домова у првом а преко четири стотине у другом месту. И овде и у Смирни се у чаршији и наш језик стога много употребљава.¹⁸

И у ранијим вековима је већ Босна и Херцеговина дала велик број Турака пореклом од нашег народа. По рачуну једног од новијих турских

¹⁷ Ibid. Consul Schmucker, Üsküb 23 März 1893, Zahl 33 res. berichtet über die Ansiedlungen bosn.-herz. Emigranten im Vilajet Kosovo.

¹⁸ Види анонимни чланак: Наши у Турској — у београдском „Времену“ од 15 дец. 1929, прештампан из „Obzora“.

историчара само у раздобљу од г. 1543—1612 наш је народ, највише из Босне и Херцеговине, дао турској држави 13 великих везира, који су укупно владали 52 године, 7 заменика великих везира, преко 20 везира, мноштво беглербегова, капуданпаша, великих дефтердара и др.¹⁹

Тако исто има и у данашњој новој Турској Републици знатан број „Босанаца“, додуше већ потпуно асимилованих, који заузимају најистакнутије положаје, нарочито у државној администрацији.

Године 1929 на пр. био је турски посланик у Софији, дакле на врло важном месту, из породице Ризванбеговића, пореклом Сточанин, по имену Хусреф-бег. До недавна посланик у Москви, затим у Лондону па онда високи чиновник у министарству спољних послова Зекјан-бег родом је из Босанске Градишке. Гувернер (претседник општине и шеф полиције) у Анкари 1929 г. био је Босанац; тако исто и у Афиун-Карахисару. И у судству има их на истакнутим положајима: претседник III Сената, врховног суда за целу земљу у Ески Шехеру, затим председник суда у Адани, најбогатијем месту Анадола, Босанци су. До недавна био је директор знаменитог Галата Сарај-лицеја, најугледније школе у Републици, Сарајлија Шаик-бег Курто итд.²⁰

Но велики део оних босанско-херцеговачких мухацира, који су се после Светског рата иселили у Турску, рђаво је прошао, запали су тамо у највећу беду и зажелели су да се врате натраг у отаџбину. Мухацирским породицама из Босанске Крајине Њ. В. Краљ је повратак 1929 великодушно дозволио, па су се многи разочарани до у дно душе вратили натраг у отаџбину. Око 180 муслиманских породица из среза џазинског Врбаске бановине замолило је 1930 дозволу повратка из Турске али ово репатрирање није спроведено, јер ти мухацири, којима су турске власти одмах при усељењу признали турско поданство заменивши им наше путне исправе својим нису даље ништа више придузимали.²¹ У последње време исељавање мухацира је престало.

II

ТРАНСМИГРАЦИЈЕ ЦРНОГОРАЦА ПРЕКО САНЦАКА У ТОПЛИЦУ 1889—1890

Један од наших најбољих познавалаца Топлице после њезина припојења Србији, М. Ђ. Милићевић, тврдио је,²² да је после Велике Сеобе Срба 1690 и 1737 преко Саве и Дунава Топлица, особито Горња, остала готово пуста; да су се у њу спустили Арнаути и населили је тако, да је до другог српско-турског рата 1878 била готово сасвим арнаутска земља, у коју хришћанска нога није могла лако ступити. У први мах кад је српска војска освојила Топлицу и Пусту Реку Арнаути су се сами иселили испред наше војске,²³ а доцније, после Сан-Стефанског мира, многи су се вратили у своја села, али су их наше власти опет иселиле. По Цвијићевој процени било је ових из „Нових крајева“ Србије потиснутих арбанашких и арнаутских мухацира око 30.000; они су махом насељени уз нову српску границу у Лабу и северном делу Косова.

После 1878 Србија је у Топлици и Косаници морала да насели те пусте од Арбанаса и арнауташа напуштене области, нарочито у погранична села према Косову требало је што пре населити национално сигурним становништвом ради осигурања границе према Арнаутима. Законима о насељавању новоослобођених крајева од 3 јануара 1880 и о уређењу аграрних односа од 3 фебруара т. г. насељавање Топлице је донекле регулисано, и брзо је напредо-

¹⁹ Dr. S. Bašagić, Bošnjaci i Hercegovci u islam. književnosti Sarajevo 1913, str. 25. — Уп. М. Вукићевић, Знаменити Срби мухамеданци Б. 1901.

²⁰ Наши у Турској, — I. с.

²¹ По саопштењу г. Немање Љубисављевића, начелника Управног одељења Врбаске Бановине.

²² М. Ђ. Милићевић, Краљевина Србија (Нови Крајеви) Б. 1884, стр. 362.

²³ О операцијама наше војске у том крају и њеним сукобима са Арнаутима види: Рат Србије са Турском 1877 до 1878. Изд. Срп. врх. команде. Београд 1879.

вало.²⁴ Цвијић је 1910 утврдио, да досељеници из Старе Србије, сеничког и новопазарског краја са досељеним Босанцима, Херцеговцима и Црногорцима чине око $\frac{2}{3}$ становништва ондашње западне Србије.²⁵ Зна се у историографији да су Црногорци постепено долазили осамдесетих и деведесетих година прошлог века, али у ком броју и на који начин су Црногорци преко турске територије прелазили у Србију, до сада није било познато. Одговара на ова питања нашли смо у досада необјављеним извештајима аустријског конзула из Скопља Шмукера министарству спољних послова у Беч.

Конзул Шмукер јавио је из Скопља 4 фебруара 1890 министру спољних послова графу Калнокију, да је истога дана од војног команданта Скопља Етхем-паше добио сигурних саопштења, да је Porta дозволила црногорским исељеницима да прођу кроз турску територију, и то кроз плеваљски санџак, у Србију. Прошло их је већ 2.500 људи, који су искључиво насељени у близини турско-српске границе.²⁶

16 априла 1890 јавио је конзул Шмукер, да број до краја пошле године у Србију исељених Црногораца износи према последњим извештајима око 7.000 душа, добили су државна добра дуж српско-турске границе за насељавање.

И турска влада има намеру да босанским, бугарским и србијанским мухаџирима да земље поред турско-српске и турско-бугарске границе за насељавање, ради осигурања границе.²⁷

3 јуна 1890 Шмукер је јавио, да србијански конзул у Скопљу наводно зна датум и број Портине наредбе којом се наређује протеривање православних Срба са турско-црногорског пограничног подручја. На граници према Црној Гори избили су нежељени немири. Већ од дуже времена трпе православни Срби из Пећи и околине грозна прогонства од стране мухамеданаца а њихове жалбе нико не слуша. Последице од тога су дипломатски сукоби с Црном Гором и исељавања православног становништва у Србију и Црну Гору.²⁸

Мита Костић

INHALTSANGABE

Im obigen Artikel *Aus der Ansiedlungsgeschichte Süd-Serbiens am Ende des vorigen Jahrhunderts*, gibt der Verfasser Dr. Mita Kostić Professor an der Philosophischen Fakultät in Skoplje, unter dem Titel *I Bosnisch-herzegowinische Muhadschier in Süd-Serbien*, auf Grund der diesbezüglichen Literaturangaben und noch unveröffentlichten Berichten des öster.-ung. Botschafters in Constantinopel und der Consuln aus Skoplje und Skadar: eine geschichtliche Übersicht der bosnisch-herzegowinischen muhamedanischen Auswanderer („Muhadschier“ genannt) auf dem Territorium des heutigen Süd-Serbiens, zum Teil Albaniens und Klein Asiens, seit der Okupation Bosniens und Herzegowina's bis zu heutigen Tagen. Weiter werden unter *II Die Transmigrationen der Montenegriner über den Sandtschak nach Toplica 1889—1890* — geschildert, mit genauen Zahlangaben der Transmigranten und der beiderseitigen serbisch-türkischen Colonisationspolitik, usw. hauptsächlich nach Berichten des öster.-ung. Consulats aus Üsküb an das Ministerium des Aüssern in Wien.

²⁴ Васо Чубриловић, Политички узроци сеоба на Балкану од 1860—1880 г. (Гласник Географ. друштва Београд 1930, XVI, стр. 43—45.

²⁵ Срп. Књиж. Гласник 1910, стр. 911.

²⁶ Држ. архив у Бечу. Inform.-Bureau Minist. d. Aussern, Consul Schmucker, Üsküb 4 Febr. 1890, Zahl 30 polit., unterbreitet Notizen über Auswanderungen von Montenegro nach Serbien.

²⁷ Ibid. Consul Schmucker, Üsküb 16 April 1890 Zahl 91 res.

²⁸ Ibid. Consul Schmucker Üsküb 3 Juni 1890 Zahl 131 res.